

 <p>Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ</p>	<p>Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: бесінші</p>
--	---	--------------------------------------	-----------------------------

№3 дәріс

Тақырыбы: Қазақ терминжасамының ғылыми қағидаттары

Мақсаты: Алаш зиялыларының термин жасау, өзге тілдерден термин қабылдау және оларды жазу қағидаттарын, терминжасамдағы негізгі ұстанымдарын талдау

Дәріс жоспары: .

1. А.Байтұрсынұлының тіл біліміне қатысты терминдері
2. Қазақ тілі терминдерін қалыптастырудағы Қ. Жұбановтың орны

Дәріс мәтіні (тезис)

Терминжасам тәжірибесі тұрғысынан алсақ, қазақ тіл білімі, әдебиеті терминдерін жасаған реформатор А.Байтұрсынұлы еңбектері ХХ ғасырдың алғашқы он жылдықтарындағы «Тіл – құралдан» бастау алады [1]. Қазірге кезде А.Байтұрсынұлы жасаған терминдердің қолданылғанына 100 жыл толды.

Терминдерді қазақ тілінің байырғы сөздерінен жасау – А.Байтұрсынұлы және алаш зиялыларының терминжасамдағы негізгі ұстанымы. Екінші ұстанымы – шетел терминдерін қабылдаумен байланысты. А.Байтұрсынұлы және алаш зиялылары шетел терминдерін қабылдауға қарсы болмаған. Тілде баламасы жоқ жағдайда шетел терминдерін қабылдауға болады, бірақ шетел терминдерін қазақ тілінің дыбыстық заңдарына сәйкестендіріп алу керек деп санаған.

Алаш оқығандары терминдерді *жат сөздер* және *пән сөздері* деп байырғы сөздермен атаған.

1924 жылы Орынбордағы оқу қызметкерлер ұйымының үйіндегі қазақ-қырғыз білімпаздарының тұңғыш сиезінде Елдес Омарұлы «Қазақша пән сөздер» тақырыпты баяндамасында: «Бұрын естілмеген жаңа сөз елге бірден түсінікті бола қоймайды. Бірақ пән сөз қазақтың өз тілінен алынып, мағынасы аз да болса тиісті ұғымды сездірерлік болса: оны түсіну қиын болмайды. Сондықтан пән сөзді қолдан келгенше қазақтың өз тілінен алу керек». «Пән сөзді өз тілімізден таба алмаған күнде, иаурыпа қолданған латынша пән сөздерді алуға болады. Бірақ ондай жат сөздерді алғанда, - оны тіліміздің заңына келтіріп өзгертіп алу керек». «Тілдің заңына келмейтүн жат сөздер көбейіп кетсе,

	<p>Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті</p>	<p>Пәннің оқу-әдістемелік кешені</p>	<p>Басылым: бесінші</p>
---	---	--------------------------------------	-----------------------------

тіл бұзылады, - тілдің негізгі қасиеттері, тұрлаулы заңдары бұзылады» - дейді [3, 96-97 - бб.].

Қазақ зиялыларының ішінде Халел Досмұхамедұлы қазақ тілінің негізгі заңы – үндестік заңы туралы «Қазақ – қырғыз тіліндегі сингармонизм» атты еңбек жазды. Аталмыш еңбекте Х.Досмұхамедұлы термин сөздерді қабылдау тұрғысында мынадай тұжырымдар айтқан: «Жат сөздерді туғандағы айтылуынан өзгертпей кіргізу керек, жат сөздерді өзгерту күнә деп жат сөздерді тілімізге әдейі, жорта, қалыбынан бұлжытпай, кіргізіп отырғандар бар. Бір тілге кірген жат сөз – бейне адамның қарнына түскен тағам». «Ауыздан кірген тамақ сіңу үшін денеге «өзімдік» бол үшін дене заңымен өзгеру керек». «Тілге кірген жат сөздер сіңу үшін, тілге «өзілік» болуы үшін сол тілдің заңымен өзгеріп, танымастай халге келуі керек». «Жат сөздерді қолданғанда тіліміздің заңымен өзгертіп, тілімізге лайықтап алу керек. Жат сөзді өзгертпей бұлжытпай алатын жер дүниеде тіл жоқ деп айтса да болады». «Арақ, шылым, аурулар, адам денесін бұзса, зорлықпен жат сөздер елдің түп қазығы болған тілді бұзады» [4, 147 – 148 - бб.].

Нәзір Төрекұлұлы қазақтың зиялы азаматы ретінде термин қабылдаудың тілдік заңдылықтарын «Қазақшадағы жат сөздердің өзгерілу заңы» деген еңбегінде көрегендікпен былай түсіндіреді: «Бірақ сертсіз, заңсыз жат сөздерді бос қоя беру де жарамайды, опыр-топыр болып тіліміздің негізгі заңдылықтарын бұзып, тас-талқанын шығарып жіберуі де бар. Қазақ тіліне кіретін жат сөз болса, қазақтың тымағын киіп жалпақ қазақ сөзі болып кірсін» [5, 62 - б.].

Алаш зиялылары А.Байтұрсынұлы, Н.Төрекұлұлы, Х.Досмұхамедұлы т.б. қазақ тілінің негізгі заңы – үндестік заңының сақталуын шырылдап қорғап, өз еңбектерінде жазып кетті.

Қорыта келе, қазіргі қазақ терминологиясы өзінің даму, қалыптасу тарихында бірнеше кезеңдерден өтті. Күнделікті қолданыста қалыптасып, дағдыға айналып кеткен қазіргі терминдердің бәрі бірдей кенет өз-өзінен бір күнде жасалмағаны белгілі. Оның әрқайсысының пайда болу, жасалу, қалыптасу жолы бар. Әрқайсысының ішкі мән-мағынасы мен сыртқы тұлғасында әрбір кезеңнің белгісі, мөрі бар. Әсіресе қазақ терминжасамындағы А. Байтұрсынұлы кезеңінің өміршендігі– терминдердің ұлт тілінде және тіл заңдылықтарын бұзбай жасалуында. Қазақтың шұрайлы тілі, үндестік заңына бағынған үйіріп түскен әдемі сөздері, сөз тіркестері сөз құдіретін паш етеді.

Тұжырымдар

Күнделікті қолданыста қалыптасып, дағдыға айналып кеткен қазіргі терминдердің бәрі бірдей кенет өз-өзінен бір күнде жасалмағаны белгілі. Оның әрқайсысының пайда болу, жасалу, қалыптасу жолы бар.

 <p>Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ</p>	Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті	Пәннің оқу-әдістемелік кешені	Басылым: бесінші
--	---	-------------------------------	---------------------

Бақылау сұрақтары:

1. Алаш зиялыларының термин алмасу жөніндегі көзқарастары

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Байтұрсынұлы А. Тіл тағылымы. – Алматы: Ана тілі, 1992. – 445 б.
2. Айтбаев Ө. Қазақ тіл білімінің мәселелері. – Алматы: Арыс, 2007. – 624 б
3. Қазақ білімпаздарының тұңғыш сіезі. – Алматы, 2005. – 144 б.
4. Досмұхамедұлы Х. Таңдамалы. – Алматы: Ана тілі, 1998. – 384 б.
5. Терминология мәселелері. 1-кітап. – Астана, «1С - Сервис» ЖШС, 2006. –288 б.
6. Кеменгерұлы Қ. Қотыр сөздер. // «Жаңа мектеп» журналы. 1926. – № 14-15.
7. Орысша-қазақша әскерлік атаулары. Қызылорда, 1926, 2005. – 136 б.
8. Гүлен Ф. Баян. Әдеби- философиялық ой –толғау. Алматы, 2009. - 175 б.